

Iránymutatás a 21. század néprajzkutatóinak

Mikos Éva: Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században. L'Harmattan, Szó – hagyomány sorozat. Budapest, 2010. 347 oldal

Ha kezünkbe vesszük Mikos Éva kötetét – amire a recenzens olvasóit csak biztatni tudja –, azonnal szembetűnő annak igényes kivitelezése, gazdag képmelléklete. A munka olvasása közben pedig meggyőződhetünk arról, hogy egy fiatal szerző igen érett szemléletű dolgozatát forgatjuk egy máig izgalmas, a kutatókat és laikusokat is megosztó témakörrel kapcsolatosan. Az olvasottak befogadását megkönnyíti, hogy a szerző teret szánt a részösszefoglalásoknak, és szövege folyamatosan tartja a kapcsolatot olvasójával, kalauzolja őt.

A tartalomjegyzékre pillantva is láthatjuk, hogy a szerző mondandóját átgondoltan tagolta. A következő fejezeteket találhatjuk a könyvben: 1. Tudománytörténeti és elméleti problémák; 2. A honfoglalás története; 3. A honfoglalás hagyománya a XVIII–XIX. század populáris irodalmában; 4. Elemzések a XIX. századi populáris olvasmányok honfoglalási tematikájú szövegeiről és képeiről; 5. Kései örökség – XIX. századi populáris honfoglalási elbeszélésmod megjelenése a XX–XXI. században. Arányában a tudománytörténeti, illetve bevezető elméleti fejezetek majdnem ugyanolyan hosszúságúak, mint az utolsó előtti elemző rész, de ezen egységek problémaérzékeny és problémafelvető, elméleteket ütköztető látásmódja folytán a recenzens legalább akkora érdeklődéssel olvasta, mint a konkrét elemző szakaszokat.

A tudománytörténeti fejezetben részletes képet kapunk arról, hogy a populáris irodalom kutatása területén milyen eredményekről számolhatnak be a társadalom-

tudományok képviselői Magyarországon, de külföldi szerzők munkáiról szóló rövid kitekintést is olvashatunk. Mindemellett Mikos Éva tisztázza és megmagyarázza alapfogalmait, s áttekintésében felvillantja a kutatás még fehér foltjait, elképzelhető irányait.

Második fejezetében a történész várakozásaival ellentétben nem a jól ismert történeti tárgyú vitákat tárja olvasója elé, hanem először a középkorban keletkezett krónikák és a szájhagyomány kapcsolatának kérdéskörét járja körül, s bemutatja, hogy a 19. századi nemzetépítő mozgalom képviselői miként élesztették fel és egészítették ki a középkori mondákat, mítoszokat a honfoglalásról, hogy azok eljuthassanak az eliten kívül más társadalmi rétegekhez is. Kitér a szépirodalom és a középkori kútfők kapcsolataira, a megíratlanul maradt magyar hőseposz történetére. E fejezet utolsó egységében pedig a honfoglalásról szóló mondatások eddigi eredményeit összegzi.

A kötet harmadik része problémafelvétellel, az anyag feltárásával s a mintavétel módszerével foglalkozik, majd rátér a kiválasztott forrás, a kalendáriumok és a populáris irodalom kutatás-módszertani kérdéseire. A szerző e fejezetben útmutatást ad melléklete használatához, mely forrásfeltáró kutatások eredményeit is közli. A függelék egyik eleme egy több mint húszoldalas jegyzék a főként Magyarországon kiadott kalendáriumokról könyvészeti adatokkal, könyvtári jelzetekkel, utalásokkal arra, hogy mely évfolyamokból maradtak példányok a 18–19. századból az utókorra e paraszti rétegeknek szánt olvasmányokból. A kötet e része is jól mutatja a kutató alaposágát, s óriási segítséget nyújt azoknak, akik a jövőben kedvet kapnak a kalendáriumok elemzéséhez. E tematikai egységben jellemzi továbbá Mikos Éva a tartalmi, műfaji változásokat a kalendáriumokban a kiválasztott

időmetszet, 1770 és 1920 között két részre osztva, ahol – megfelelően megindokolva – 1850 képezi a cezúrát. Az elméleti megközelítések zárásaként a kalendáriumok kiadói-ról, szerzőiről és szerkesztőiről olvashatunk összefoglalást.

A negyedik, a dolgozat gerincét képező elemző fejezetet a szerző több alfejezetre osztotta, melyek közül az első az elit hőseposzainak utánzásaként megjelenő ponyvai hőseposzok tartalmát és hatását vizsgálja, feltárva annak okait, hogy a parasztság körében miért nem terjedtek el ezek az eposzok. A második, kisebb egység a honfoglalás vizuális reprezentációját és a szövegek igen szoros összefüggését mutatja be, s hangsúlyozza a rajzok szerepét abban, hogy az olvasás–írás készségeit csak nem olyan régen elsajátító parasztság a motívumok egyes elemeit így könnyebben megjegyezhetette. A honfoglalás-ábrázolások bizonyos hasonlóságot mutattak a paraszti öltözettel, ami a tematikát ugyancsak közelebb hozhatta e társadalmi réteg számára is, a képek tehát a nemzetépítés folyamatában fontos szerepet játszottak. A fejezet harmadik tematikai egysége a kalendáriumokban a honfoglalás témájának publikálási idejét, eloszlását és elterjedését, illetve gyakoriságát tárja olvasója elé, s egy példával illusztrált történeti előzményekről szóló részt is olvashatunk, mely a 16–17. századi kalendáriumok történeti fejezeteit s azokban a honfoglalás történetének megjelenítését mutatja be. A negyedik alfejezet a honfoglalás témájának megjelenését elemzi részletesen a kiválasztott időmetszet első felében, a felvilágosodás időszakában, majd pedig a reformkorban. Megtudhatjuk, hogy a felvilágosodás korának kalendáriumai az újkor történetíróinak munkáit használták kiindulási alapul, s igyekeztek a korszak tudományos érdeklődésének eleget tenni. A szerző rámutat, hogy erre az időszakra tehető, amikor a honfoglalással kapcsolatos írások esetében feltűnik Anonymus gesztája is, mely ekkor még „Kézai Simonnal kénytelen felvenni a versenyt”. (150. old.) A küzdelmet Anony-

mus nyerte, a reformkor kalendáriumai, melyek a szerző véleménye szerint a legkifinomultabbak, nem bővelkedtek a honfoglalásról szóló írásokban, de amelyek napvilágot láttak, szívesen nyúltak vissza a *Gesta Hungarorum*hoz, s néha ki is egészítették azt a korszak követelményeinek, a társadalmi egyenlősítés eszméjének jegyében. Az ötödik részegység, mely jó néhány további tematikai blokkra bomlik, a reformkort követő időszak kalendáriumai termésének honfoglalásképével foglalkozik. Ebben az időszakban nőtt a kalendáriumok s így a honfoglalás-ábrázolások száma is, de színvonaluk elmaradt a kor tudományos eredményeitől, Anonymus népszerűsége pedig töretlen maradt. A szerző ismerteti a kalendáriumok szövegszerkesztési mechanizmusait, illetve szövegtípusait. Megkülönböztet és jellemez három narratíva típust (biblikus, mitikus és történeti narratívák), melyek mentén csoportosítani tudja a honfoglalásról szóló szövegeket, majd a narratív keret meghatározása után az elemzés mélyebb szintjéhez ér el, kisebb egységeit elemzi, a honfoglalásról szóló írások visszatérő elemeit, motívumait, szüzséit vizsgálja. A toposzokat részletesen bemutatja, szövegrészletekkel illusztrálja, s a függelékben táblázatos formában megadja előfordulásuk helyét, gyakoriságát, így jól szemlélteti vizsgálati agyagát, eredményeit.

Tematikusan (a honfoglaló ősök életmódja, vallása, biblikus témák, a turulmádár) és műfajok szerint (rövid műfajok, mondai hősök, eposzi elemek, egyéb kanonikus és nem kanonikus irodalmi műfajok) felosztva kalauzolja olvasóját a honfoglalásról szóló írások között. Kitér a millennium ünneplésekor születő képekre és szövegekre, nem indokolatlanul, mivel – érhető módon – ekkor jelent meg a legtöbb honfoglaláshoz kapcsolódó szöveges és képi alkotás. Anonymus népszerűsége miatt szentel egy, a különböző nézőpontokat jól bemutató fejezetet P. Mester munkája megítélésének, keletkezési körülményeinek, a munkát övező vitáknak a történészek körében, majd rávilágít a mű 19. századi népszerűségének

okaira. Egy alfejezetben helyet kapnak a kalendáriumi szövegeken kívül más népszerűsítő és ifjúsági munkák, tankönyvek is. A fejezet lezárásaként a szerző értékeli a populáris olvasmányok honfoglalásról alkotott képét, s kitér a nemzetépítésben játszott szerepükre. Megfigyeléseit alátámasztja a nacionalizmussal foglalkozó szakirodalom legújabb képviselői közül néhány munkával, ami ugyancsak szakirodalmi jártasságára utal, mint ahogy a több mint negyvenoldalas bibliográfia is, mely jó kiindulópontot, tájékozódási lehetőséget kínál az érdeklődőknek. A szöveges és vizuális honfoglalás-ábrázolások állandó elemeinek feltárásán kívül a szerző arra a kérdésre kereste a választ, hogy fennmaradhattak-e ezer éven keresztül a honfoglalás mondái a szóbeli hagyományban, tehát tekinthetjük-e azokat folklorisztikusnak. Válaszában kitér azokra a nyugati törekvésekre, melyek a folklór definíciójának átalakítására irányulnak oly módon, hogy már nem kizárólag azt tekintik folklorisztikusnak, amit a szájhagyomány a memória segítségével átörökít. Ez esetben a középkori írott források beemelésével, élet-

re keltésével az újkori populáris olvasmányokban a honfoglalás mítoszai is tekinthetők folklorisztikusnak, s a szerző felhívja a figyelmet e honfoglalásról szóló szövegek intertextualitására is.

Az utolsó, ötödik fejezetben – egy találó fogalmat átvéve – a „hobbitudósok” tevékenységét bírálja, akik ma sem hajlandók elfogadni – például politikai motivációk miatt – a tudományok eredményeit a honfoglalással kapcsolatban, s vonzódnak egyes, a 19. században is népszerű elméletekhez, mint például a hun–magyar rokonság teóriájához. Zárógondolatai nemcsak röviden összegzik a dolgozat eredményeit, hanem – a könyv szellemének, stílusának megfelelően – kijelölik a kutatás további irányait.

Mikos Éva könyvét haszonnal forgathatják a folklorisztika történeti aspektusaival foglalkozó kutatók, akiknek a kötet iránytűként szolgálhat e tudományág megújulási lehetőségei felé, de mindenki más is, aki érdeklődik a honfoglalás témája iránt.

TAMÁS ÁGNES